

**Półrocznik *Hereditas Monasteriorum*, t. 6 (2015);
t. 7 (2015)**

Wyjątkowo obszerny, szósty tom czasopisma¹ w dziale „Rozprawy” otwiera artykuł Prestona Perlussa z uniwersytetu w Grenoble *Les structures et l'évolution économiques des grandes abbayes et des collèges à Paris Au XVIII siècle (Sytuacja materialna wielkich opactw i kolegiów w XVIII-wiecznym Paryżu)*. Autor przeanalizował uposażenie klasztorów i sposoby zarządzania ich majątkiem w sytuacji, gdy przed wybuchem rewolucji, która je wywłaszczyła, wpływy z wynajmu całych kompleksów zabudowań stanowiły blisko połowę całego dochodu paryskich konwentów.

Przyczynek do biografii czeskiego kompozytora z 2. połowy XVIII w. Johanna Aloisa Lamba zamieściła Ewa Hauptman-Fiszer. W tekście *Nieznane utwory Johanna Aloisa Lamba w zbiorach muzycznych z dawnego opactwa cystersów w Lubiążu* postawiła tezę, że kompozytor spędził młodość w tym właśnie klasztorze i tam zdobył wykształcenie elementarne i muzyczne.

Tematyką likwidacji bibliotek klasztornych w Wielkopolsce zajęła się Kamila Kludkiewicz. W artykule *Spisy i katalogi wielkopolskich bibliotek klasztornych z klasztorów skasowanych w Wielkopolsce pod rządami Prus do połowy XIX w. — charakterystyka i znaczenie* omówiła etapy likwidacji bibliotek i sporządzane przy tej okazji, na zlecenie różnych władz, spisy i katalogi księgozbiorów. Służyły one najpierw do inwentaryzacji zbiorów, a następnie na ich podstawie rozdysponowywano książki. W cennym dla badaczy aneksie zestawiono katalogi 34 wielkopolskich bibliotek klasztornych sporządzone w latach 1809–1838.

Roland Prejs OFMCap zapoznał czytelników z urzędem kościelnym wizytatora klasztorów, nieznanym prawu kanonicznemu, wprowadzonym przez władze rosyjskie po kasacie w 1864 r. W opracowaniu *Wizytatorzy klasztorów w Królestwie Polskim w latach 1864–1914* szczegółowo omówił zakres ich uprawnień i stosunek do wizytowanych klasztorów nie objętych kasatą. Uzupełnieniem rozważań są tabele z nazwiskami wizytatorów i diecezjami w których pełnili swe funkcje.

Dział „Materiały” otwiera inwentarz sporządzony przez Justynę Mizerkę pod tytułem *Archiwalia poklasztorne, urzędowe, kasacyjne i pokasacyjne w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie (klasztorzy powstałe i / lub skasowane przed 1850 r.)* W liczącym 431 pozycji inwentarzu uwzględniono archiwalia pochodzące głównie z działu *Akta klasztorne* i zespołu *Archiwum Kurii Metropolitalnej*.

Poklasztorne źródła przechowywane w Bibliotece im. Wernadskiego w Kijowie omówiła Walentyna Łoś w artykule *Dziedzictwo rękopiśmienne klasztorów grecko- i rzymskokatolickich w zbiorach Instytutu Rękopisów Biblioteki Narodowej Ukrainy imienia W. I. Wernadskiego*². Uzupełnieniem tekstu są zestawienia

¹ Wszystkie dotąd opublikowane tomy ukazały się w wersji papierowej oraz są dostępne w Internecie na stronach www.kasaty.pl i www.hm.kasaty.pl <dostęp: 2018-05-21>.

² В. Лось, *Руккописна спадщина монастирів Греко- та Римо-католицької церков у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, „Hereditas Monasteriorum”, vol. 6, 2015, s. 237–250.

fundacji (zespołów) dotyczących klasztorów bazylianów (40 pozycji) i klasztorów rzymskokatolickich (54 pozycje).

Katalog druków z XV–XVII w. (71 pozycji) z biblioteki klasztoru karmelitów w Sąsiadowicach (ziemia przemyska, województwo ruskie) pod tytułem *Fragmety księgozbioru klasztoru karmelitów w Sąsiadowicach w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* opracowała Agnieszka Franczyk-Cegła. W aneksie znajdują się szczegółowe opisy wszystkich druków z Sąsiadowic znajdujących się obecnie w Ossolineum.

Monaster bazylikański w Barze w świetle wizytacji z lat 1820 i 1823 na podstawie protokołów wizytacji przechowywanych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu scharakteryzowała Irena Wodziańska. Liczne zestawienia sporządzone przez Autorkę na podstawie źródeł dają obraz działalności edukacyjnej, charytatywnej, duszpasterskiej i gospodarczej zakonników na krótko przed kasatą monasteru w 1837 r.

Janina Dzik w artykule *Graficzne tezy z wizerunkami św. Ignacego Loyoli i św. Franciszka Ksawerego w Muzeum Archidiecezji Przemyskiej* omówiła interpretacje tzw. tez graficznych, to jest kompozycji o charakterze alegoryczno-symbolicznym z wyobrażeniem apoteozy wspomnianych świętych wraz z ich ideologiczną wymową. Unikatowe tezy pochodzą z kościoła parafialnego w Niżankowicach (dawniej Krasnopol) koło Przemyśla.

Na podstawie dokumentów z Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu opisanych jako *Akta tyżące się sprzętów jakich kościoły parafialne Archidiecezji Poznańskiej potrzebują* Dorota Matyaszczyk opracowała wykaz parafii zgłaszających w 1829 r. zapotrzebowanie na elementy wyposażenia świątyń, sprzęty i szaty liturgiczne (nieoficjalnie wiadomo było, że miały pochodzić ze skasowanych klasztorów).

Dział „Materiały” periodyku zamyka *Katalog rubrycel i schematyzmów zakonów oraz zgromadzeń zakonnych przechowywanych w księgozbiorze podręcznym Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie (1767–2008)*, sporządzony przez ks. Łukasza Kruckiego. Zbiór 72 rubrycel i schematyzmów pochodzi z lat 1767–2008.

Trzy dokumenty ze zbioru „Nabytki niedokumentowe Oddziału I” z zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych otwierają dział „Edycje Źródłowe” czasopiśma. Zostały one opublikowane przez Konrada Morawskiego pod tytułem *Dokumenty Komisji Porządkowej Powiatu Grodzieńskiego dotyczące rekwizycji sreber kościelnych kamedułów z Wigier na potrzeby powstania kościuszkowskiego*, poszerzają skromną bazę źródłową dotyczącą sekwestracji dóbr kościelnych na rzecz insurekcji.

Urszula Bończuk-Dawidziuk i Arkadiusz Wojtyła, kontynuując publikację źródeł z „Akt Bűschinga”, przedstawili *Przebieg postępowania kasacyjnego w klasztorze norbertanek i prepozyturze norbertanów w Czarnowasach w świetle „Akt Bűschinga” ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Szczególnie cenne są wiadomości dotyczące biblioteki norbertanek, gromadzącej nie tylko dzieła religijne, ale również rękopisy dotyczące historii Górnego Śląska.

Dział zamyka *Inwentarz klasztoru i kościoła bernardynów w Toruniu z 1817 r.*, opracowany przez Rafała Kubickiego. Źródło, powstałe w związku z przygotowaniem do kasaty klasztoru, jest przechowywane w Archiwum Państwowym w Gdańsku, w zespole „Rejencja w Kwidzynie” (Regierung Marienwerder).

Kolejny dział czasopisma — „Artykuły recenzyjne i recenzje” — zawiera m.in. uwagi Macieja Jewdokimowa, dotyczące miejsca klasztorów na szlakach dziedzictwa kulturowego oraz Janiny Dzik, o wystawie z okazji czterystu lat pobytu karmelitanek bosych w Polsce, zorganizowanej w Krakowie w 2012 r.

Marek Derwich w artykule *Skarby krakowskich klasztorów: wystawy, katalogi, inne publikacje*, zebrał opublikowane informacje na temat 15 wystaw tego cyklu, zorganizowanych w latach 1992–2007 w Krakowie.

Jak zawsze dział „Kronika projektu” zawiera sprawozdanie z jego realizacji w okresie od listopada 2014 do maja 2015 r. (m.in. na temat funkcjonowania Portalu Wiedzy, prowadzonych badań i kwerend, zorganizowanych konferencji oraz publikacji przygotowywanych w ramach prac projektowych), a także plany i sprawozdania z prac 19 zespołów badawczych i działań indywidualnych uczestników projektu. Wśród zamieszczonych tam informacji szczególnie warte odnotowania są: liczący 214 pozycji wykaz jednostek archiwalnych pochodzenia klasztornego lub dotyczących kasat, opracowany w wyniku kwerendy przeprowadzonej przez Bernardetę Gurbierz i Anetę Malik z Archiwum Państwowego w Opolu oraz — liczący 80 pozycji — wykaz dokumentów dotyczących klasztorów przechowywanych w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sporządzony przez Mirosławę Sobczyńską-Szczepańską.

Zamykający tom szósty dział „Książki nadesłane” zawiera kolejne kilkadziesiąt tytułów książek dotyczących szeroko pojętej tematyki klasztornej, o które wzbogacił się projekt.

*

Siódmy tom czasopisma zdominowały referaty wygłoszone przez badaczy historii Kościoła z Francji, Hiszpanii i Włoch, którzy spotkali się 12 XII 2014 r. w paryskiej École des hautes études en sciences sociales (Wyższej Szkole Nauk Społecznych). Przedmiotem konferencji zatytułowanej *Un clergé en crise 1650–1900?* było porównanie sytuacji Kościoła w Europie Południowej, Środkowej i Wschodniej w świetle koncepcji kryzysu duchowieństwa. Referat wprowadzający *À propos de la notion de crise du clergé (O koncepcji kryzysu duchowieństwa)* przedstawił jeden ze współorganizatorów spotkania — Pablo F. Luna z Uniwersytetu Paryskiego Sorbona. Skupił się na trzech zagadnieniach: kryzysach finansowych duchowieństwa i ich źródłach, władzy duchowieństwa nad dobrami doczesnymi oraz na osłabieniu władzy duchowieństwa nad społeczeństwem.

Fiorenzo Landi z Uniwersytetu Bolońskiego w prezentacji *Argent et autoconsumation: les crises des réguliers à l'époque préindustrielle (Produkcja sprzedawana i konsumowana: kryzys zakonów w nowożytnej Europie)* przedstawił zróżnicowaną sytuację majątkową zakonów, zwracając szczególną uwagę na trudności w utrzymaniu w omawianym okresie zakonów żebraczych, przy zmianie tradycyjnej koncepcji ubóstwa.

Preston Martin Perluss z Uniwersytetu w Grenoble w wystąpieniu *Les crises de l'église Regulice parisienne au XVIII siècle (Kryzysy zakonów paryskich w XVIII w.)* wskazał zarówno zewnętrzne czynniki (dążenie władz do kasaty zakonów lub zamknięcia mniej licznych klasztorów) i wewnętrzne spory doktrynalne zakonników (wpływy jansenizmu), które doprowadziły do upadku klasztorów w rewolucyjnej Francji.

Giancarlo Rocca z Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie w artykule *Crise et substitution des ordres réguliers. De l'âge de la discipline à celle de la tutelle sociale (c. 1650 — c. 1950/1960). Les cas de l'Italie (Kryzys i zmiana zakonów. Od ery dyscypliny do ery zabezpieczenia społecznego (ok. 1650 — ok. 1950/1960))* przedstawił sytuację zakonów na przykładzie Włoch. Badacz zauważył, że zakony — aby wypełniać swą rolę — nie mogły funkcjonować w całkowitym ubóstwie, dlatego potrzebowały wsparcia możliwych, a datki od wiernych uzupełniały jedynie ich potrzeby. Pod wpływem Rewolucji Francuskiej zaczęto oczekiwać od duchowieństwa zakonnego, by utrzymywało się z pracy własnej. Autor przedstawił kondycję finansową zakonników i zakonnice włoskich po kasacie 1866 r. i ich sposoby na utrzymanie się w nowej sytuacji.

Na podstawie dokumentów przechowywanych w Archiwum Narodowym w Paryżu Estelle Martinazzo z Uniwersytetu w Montpellier i Kevin Saule z Uniwersytetu w Clermont-Ferrand przygotowali wystąpienie *La congrégation de l'Oratoire de Jésus de France connaît-elle la crise? Approche multiscaleaire (1650–1700)* (Czy Kongregacja Oratorium Pana Naszego Jezusa Chrystusa doświadczyła kryzysu? Próba spojrzenia wieloskalowego (1650–1700)). Autorzy próbowali znaleźć odpowiedź na to pytanie na podstawie dokumentacji posiedzeń rady kongregacji, będącej symbolem kontrreformacji we Francji.

Sytuacja ekonomiczna kapituły katedralnej w Santiago de Compostela na przełomie XVIII i XIX w. stała się przedmiotem analizy Ofelii Rey Castelao z Uniwersytetu Santiago de Compostela. W artykule *La economía del cabildo de Santiago de Compostela: crisis y problemas de gestión (1780–1834)* (Gospodarka kapituły katedralnej w Santiago de Compostela: kryzys i problemy zarządcze (1780–1834)). Potęga finansowa kapituły opierała się na daninie płaconej przez chłopów z Królestwa Kastylii, przeciw której zbuntowali się w omawianym okresie. Autorka przeanalizowała zastosowane przez kapitułę metody wyjścia z kryzysu.

Tematykę lokalną kontynuował Stéphane Gomis z Uniwersytetu w Clermont-Ferrand w wystąpieniu *Crise financière? Crise sociale? L'exemple du clergé séculier diocèse de Clermont (1695–1789)* (Kryzys finansowy? Kryzys społeczny? Przypadek duchowieństwa diecezjalnego w diecezji Clermont (1695–1789)). Autor przedstawił wyniki badań nad zależnością między warunkami materialnymi a statusem duchowieństwa w społeczeństwie.

Jean-Paul Desaiwe ze Szkoły Zaawansowanych Badań w Naukach Społecznych w Paryżu (EHESS) w artykule *Un abbé voyageur à travers la France hérétique (1659)* (Podróż katolickiego księdza przez heretycką Francję (1659)) pokazał kraj widziany oczyma księdza Jeana Le Laboureur podróżującego po kraju i wstrząśniętego zniszczeniami kościołów i klasztorów podczas niedawnych wojen religijnych.

W wystąpieniu podsumowującym konferencję *De l'apogée au déclin. Une crise des crises du clergé? (Od potęgi do upadku. Kryzys czy kryzysy duchowieństwa)* Gérard Béaur (EHESS / Krajowe Centrum Badań Naukowych) zwrócił uwagę na złożoność sytuacji gospodarczo-społecznej i jej wpływ na pozycję i postawy duchowieństwa.

W dziale „Rozprawy” Kamila Kłudkiewicz, w artykule *Książki ze skasowanych klasztorów w bibliotekach dekanalnych na obszarze archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej — zarys problematyki, rekonesans i perspektywy badawcze,*

przedstawiła zagadnienia związane z losami książek z bibliotek klasztorów skasowanych w Wielkopolsce w XIX w. Książki poklasztorne od 1835 r. miały trafiać do tworzonych bibliotek dekanalnych.

Dział „Materiały” zawiera analizę zawartości jednego z najcenniejszych zachowanych rękopisów klarysek gnieźnieńskich, przechowywanego w Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Olga Miriam Przybyłowicz w artykule *Rękopis «Księgi wszystkich spraw Konwentu Gnieźnieńskiego zakonu S. Klary [...] pilnie pisane w roku pańskim 1609» i jego zawartość* opisała manuskrypt obejmujący wydarzenia z XVII w., łączący w sobie cechy kroniki, rocznika, katalogu, nekrologu sióstr oraz wykazu i opisu dóbr (zawiera m.in. kilkanaście inwentarzy z XVII w.).

Alina Mądry w artykule *Wstępne wyniki badań nad rękopisami muzycznymi ze skasowanego opactwa cystersów w Obrze przechowywanymi w Bayerische Staatsbibliothek w Monachium* przedstawiła wyniki kwerendy dotyczącej cysterskiej kapeli wokalnie-instrumentalnej. Zbiór muzykaliów z Obrzy tworzy ponad 180 manuskryptów, głównie z XVIII w. W podsumowaniu autorka nakreśliła kierunek dalszych badań nad tymi źródłami.

Ten dział czasopisma zamyka artykuł Anny Rogowskiej z Archiwum Państwowego w Kielcach, która na podstawie dokumentów przechowywanych w tym archiwum ukazała *Losy o. Wilhelma Ulawskiego oraz dzieje skasowanego opactwa cystersów w Jędrzejowie w latach 1835–1855*. Główny zrab publikacji stanowi aneks, zawierający 51 dokumentów związanych z życiem o. Ulawskiego, przełożonego skasowanego klasztoru cystersów w Jędrzejowie.

W dziale „Edycje źródłowe” zamieszczono dwie pozycje — o. Aleksander Krzysztof Sitnik OFM omówił *Inwentarze klasztoru i kościoła bernardynów we Lwowie z czwartej ćwierci XVIII w.* W aneksie podał do druku opracowane inwentarze z 1775 i 1785 r., a w postaci fotokopii — inwentarz z 1788 r. Są to trzy, spośród siedmiu zachowanych, inwentarze klasztoru sporządzone w XVIII stuleciu. Wszystkie inwentarze, przechowywane obecnie w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie, Autor artykułu wykorzystywał w licznych pracach dotyczących dziejów zgromadzenia.

Urszula Bończuk-Dawidziuk i Arkadiusz Wojtyła, z akt pozostałych po sześcioletniej pruskiej komisji sekularyzacyjnej, wybrali do druku *Rękopiśmienne wykazy malarstwa i grafiki zebrane przez Johanna Gustava Gottlieba Büschinga i przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Wybór dokumentów zawiera wykaz obrazów z opactwa kanoników regularnych na Piasku, płyt miedziorytnicznych z opactwa cystersów w Krzeszowie, zbiorów malarstwa barokowego z opactwa w Lubiążu i wykaz „jeszcze nie sprzedanych” obrazów z opactwa w Jemielnicy.

W Dziale „Artykuły recenzyjne i recenzje” Rafał Kubicki omówił przedruk prac niemieckiego badacza dziejów zakonów Gerta Melville i publikację materiałów z konferencji odbytej w 2012 r. w Heidelbergu pod tytułem *Klasztory franciszkanów w średniowieczu. Przestrzenie, użytkowanie, symbolika*. Beata Lorens przedstawiła natomiast ukraińskie wydawnictwo źródłowe dotyczące prawosławnego monasteru w Skicie Maniawskim, skasowanego w 1795 r.

Jak zawsze obszerny dział „Kronika projektu” zawiera sprawozdanie z jego realizacji od listopada 2014 do listopada 2015 r. (m.in. na temat funkcjonowania Portalu Wiedzy, prowadzonych badań i kwerend, konferencji zorganizowanych

w ramach projektu oraz publikacji przygotowywanych w ramach prac projektowych) oraz plany i sprawozdania z prac zespołów badawczych i działalności indywidualnych uczestników projektu. Istotną wartość informacyjną ma zamieszczony tam częściowy inwentarz źródeł rękopiśmiennych, zawierający opis 92 jednostek archiwalnych dotyczących 9 skasowanych klasztorów trynitarzy na terenie obecnej Litwy i Ukrainy, przechowywanych w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego, Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk i Litewskim Archiwum Historycznym w Wilnie. Zestawienie opracowała Mirosława Sobczyńska-Szczepeńska.

Tom siódmy zamyka dział „Książki nadesłane”, w którym zestawiono kilkadziesiąt tytułów książek wydanych w ostatnich latach, dotyczących szeroko pojętej tematyki klasztornej.

Małgorzata Kośka
(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)